

این طرز تفکر مجلسی و در امثال ایشان مخالفت می‌کرده‌اند. این تفکر یعنی اندیشه اتحاد و توجه به فقه اهل سنت تا همین اواخر در حوزه اصفهان ادامه داشت. مرحوم حاج آقا رحیم ارباب بر این باور بود. من جست‌وجوی مطالبی را از قول او شنیده‌ام. من احتمال می‌دهم که مرحوم آیت الله بروجردی تحت تأثیر تفکر این طیف از علما بوده و گرنه حوزه نجف جای این طرز تفکر نبوده است.

گویا مرحوم شریعت اصفهانی که تحصیل کرده حوزه اصفهان بود طرز تفکرشان همین بوده است. گویا آیت الله بروجردی از درس او استفاده کرده و اجازه اجتهاد از وی اخذ کرده است که در آغاز کتاب رجال ایشان منتشر خواهد شد.

◀ برمی‌گردیم به اصل بحث که صحبت درباره اقدامات مرحوم بروجردی در راه تقریب بین مسلمانان بود. حضرت عالی به روش فقهی ایشان به عنوان عاملی مهم در راه تقریب اشاره کردید. لطفاً دیگر عوامل را بیان فرمایید.

ایشان با دارالتقرب همکاری داشت و در این حرکت بزرگ سهیم بود. روزی در ضمن درس گفت: امر تقریب در حال پیشرفت است و خدا را شکر که ما هم در آن سهمی داشتیم. ایشان به دارالتقرب امیدوار بود، به آن کمک می‌کرد و با اعضای آن مراوده داشت.

وقتی مشغول تحقیق و جمع‌آوری احادیث جامع احادیث‌الشیعه بودم بارها آقا شیخ محمدتقی قمی را در بیرونی منزل آیت الله بروجردی می‌دیدم که منتظر ملاقات با آقای بروجردی بود. در همین جلسات و بعداً با تماس‌های مکرر با وی اطلاعات زیادی راجع به دارالتقرب کسب کردم. نقل می‌کردند: آیت الله بروجردی در آخرین لحظات حیات چشمانش را گشود و فرمود: آقا شیخ محمدتقی به مصرفت یا خیر؟ این سؤال را آن مرحوم به این خاطر کرده بود که در آن زمان رابطه بین مصر و ایران خوب نبوده، از این روی شیخ

یکی از ویژگی‌های ایشان در میان معاصرین عنایت و اهتمام خاص آن بزرگوار به تألیف و تقریب بین مسلمانان بود. ایشان معتقد بودند که این کار از وظایف علمای شیعه است. در دوران حیات پربرکت خود آئی از این وظیفه به عنوان یک عالم بزرگ شیعی غفلت نکرد. در اینجا نمونه‌هایی از منش و شیوه ایشان را نقل می‌کنم: یکی از عوامل تقریب روش فقهی ایشان بود. ایشان معتقد بود در فقه و استنباطات فقهی باید آرا و نظرات اهل سنت را بدانیم و آنچه را به دست می‌آوریم از منابع شیعی با نظرات و آرای آنان مقایسه کنیم.

بر این عقیده بودند که اهل سنت فقهی دارند که از کتاب و سنت مروی به طرق خودشان اخذ شده است و بر اساس یک سری از روایات و آیات تنظیم کرده‌اند؛ لذا باید با دقت به نظرات آنان توجه شود و مقایسه صورت بگیرد و ادله ایشان نقل و اگر لازم باشد نقد شود. با این پندار و طرز تفکر (که علمای عوام‌زده روی آن پا می‌فشارند) که علمای اهل سنت دور هم جمع شده‌اند و یک سری احکام جعل کرده‌اند و ربطی به کتاب و سنت ندارد، مخالفت می‌کرد.

◀ به نظر حضرت عالی مرحوم بروجردی خود به این نتیجه رسیده بودند یا اینکه اندیشه فرد یا افرادی در ایشان اثر گذاشته است.

من در تحلیل‌های خودم به این نتیجه رسیده‌ام که این طرز تفکر را ایشان از حوزه اصفهان گرفته است. در آن حوزه ایشان استادی داشته است به نام مرحوم سید محمدباقر درجه‌ای که این گونه می‌اندیشیده است. (البته مطالعات چهل سال ایشان در بروجرد و اطلاع وسیع از حدیث و رجال و فقه اهل سنت حتماً در این اندیشه مؤثر بوده است). ریشه این تفکر از زمان صفویه است. با آن همه تندروی‌هایی که دولت صفوی و علمای آن دوره از جمله مرحوم مجلسی داشته‌اند برخی از علما از جمله مرحوم میرلوحی فیلسوف معروف دوره صفویه با